

Bruno Ćurko

Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54/IV, HR-10000 Zagreb
bcurko@ifzg.hr

Petrić o vrlini i sreći u »humanističkom« razdoblju

Sažetak

U četiri djela objavljena do 1562. godine, Frane Petrić tematizira vrlinu i sreću. Osnovna tema prvog Petrićeva djela, *La città felice* (1551), jest postizanje sreće putem vrline. Ostala tri Petrićeva djela u kojima se tematizira vrlina ili sreća su *Il Barignano*, *Dialogo dell'honore* (1552), *Della historia diece dialoghi* (1560) i *Della retorica dieci dialoghi* (1562). U navedenim su djelima vrlina i sreća teme kojih se Petrić dotiče samo usput. U *Barignano*, dijalogu o časti, tematizira se odnos vrline i časti. Deset dijaloga o povijesti donosi nam kratku raspravu o ostvarenju sreće, kao podtemu raspravi o svrsi povijesti. U Deset dijaloga o retorici Petrić kratko raspravlja o povezanosti pohvale i vrline te o različitosti izvora vrline i dobra. Petrić je pisao kako mu je cilj slijediti božanskog Platona, međutim, u navedena četiri djela, barem što se tiče vrline i sreće, ostaje vjeran Aristotelu i njegovim učenjima iz Politike, Nikomahove etike i Retorike.

Ključne riječi

vrlina, sreća, odgoj, dobro, zakonodavac, zajednica, Frane Petrić, Platon, Aristotel

U razdoblju od 1551. do 1562. Petrić je o vrlini i sreći promišljao u četirima svojim djelima: *La città felice* (1551), *Il Barignano* (1552), *Della historia diece dialoghi* (1560) i *Della retorica dieci dialoghi* (1562). Upravo su to djela koja određuju rano razdoblje Petrićeva mišljenja. Sva Petrićeva djela iz tog razdoblja, kako primjećuje Mihaela Girardi-Karšulin, »polaze od jednog 'antropološkog' fenomena, ljudske zajednice, ljudske povijesti i ljudskog govorenja...«¹ Kako u spomenutim djelima Cresanin obrađuje teme o ustroju države, čovjekovoj časti, smislu povijesnih istraživanja i teoriji govornišva, opravdano je razdoblje od 1551. do 1562. nazvati »humanističkim« razdobljem Petrićeva mišljenja.

Na početku toga razdoblja, već je upozorilo nekoliko autora, među njima najranije Premec i Veljak, Petrić se oslanjao na Aristotela. Sam je Petrić u svojoj autobiografiji pisanoj u trećem licu istaknuo:

»[Petrić] čuvši jednog fratara iz svetog Franje kako izlaže platoničke zaključke, zaljubi se u njih pa sprijateljivši se s fratrom upita da ga ovaj usmjeri Platonovim putem. Fratar mu kao najbolji put predloži Ficinovu *Teologiju*, a on joj se predade s velikom žudnjom. I takav bijaše početak tih studija što ih je zatim stalno slijedio.«²

1

Mihaela Girardi Karšulin, »Frane Petrić: Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava«, u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin, Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo (Veliko čudo – čovjek): Humanističko-renesansna problematika čovjeka u djelima hrvatskih renesansnih filo-*

zofa (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995), pp. 143–164, na p. 159.

2

Frane Petrić, »Pismo Bacciu Valoriju u Firencu«, u: Ljerka Schiffler, *Frane Petrić o pjesničkom umijeću* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2007), pp. 285–294, na p. 289.

Iako u autobiografiji svjedoči kako je krenuo za Platonom, u *Sretnom gradu* još je slijedio Aristotela.

Poredbenom analizom tekstova istražiti će tko je Petriću bio glavni filozofski izvor za teme o vrlini, sreći i odgoju u djelima objavljenima do 1562. Osim toga, pokušat će ustanoviti je li se Petrić pri raspravljanju o tim temama odmaknuo od antičkih uzora i zauzeo vlastita stajališta.

Aristotelova *Politika* i Petrićev *Sretan grad*

U posveti *Sretnog grada*, potpisanoj u Padovi 21. srpnja 1551., Petrić je svoju izvornu zamisao otkrio sljedećim riječima:

»Ovih sam dana sazeo uredbe i statute, za koje Aristotel hoće da ih ima jedan grad da bi bio sretan.«³

Ali je malo kasnije dodao i ovo:

»... pa uskoro očekujte vještinu koja će poput Dedalovih krila, ali bez bojazni da Sunce otopi vosak, omogućiti let za božanskim Platonom koji se ponosen ovim krilima popeo uz ovo brdo i dospio do neba ušavši kroz vrata Kaprikorna među besmrtno duše da se odmara.«⁴

Dakle, prema svjedočanstvu samoga pisca, *Sretan grad* sažetak je Aristotelove filozofije politike, iako je skora piščeva namjera slijediti Platona. Petrić je u svom prvom djelu bio »vjeran« Aristotelu, posebno sedmoj i osmoj knjizi njegove *Politike*, što će u ovom članku dokazati analizom Petrićevih gledišta o vrlini, sreći i odgoju.

Tezu da je Petrićev *Sretan grad* iznikao na temeljima Aristotelove političke filozofije prvi je u nas izložio Vladimir Premec u pogovoru uz svoj hrvatski prijevod *Sretnoga grada*.⁵ On je, pošavši tragom Petrićeve posvete, »metodom uspoređivanja Petrićevih stavova sa stavovima Aristotelove *Politike*« upozorio na 12 stavova koje je Petrić preuzeo od Aristotela.⁶ U zaključku je nastojao pobliže objasniti »da se Petrićeva filozofija države-grada temelji na Platonovoj etici i Aristotelovoj *Politici*«. ⁷ Kad je Lino Veljak razmatrao je li *Sretan grad* utopijsko djelo, inzistirao je na Aristotelovu utjecaju:

»Filozofijsko-politički gledano, *Sretan grad* je kompendij Aristotelovih pogleda, prilagođen potrebama koje su prouzrokovane preobrazbom antičkog polisa u srednjovjekovnu komunu.«⁸

Ponešto drukčije postupio je Mislav Kukoč, tvrdeći kako je »Frane Petrić svoje mladenačko socijalnofilozofijsko djelo napisao pod prevladavajućim utjecajem Aristotela, što izrijekom i sam navodi u uvodnoj posveti«. ⁹ Isti je autor kasnije bio još određeniji:

»Naime, poredbena raščlamba Petrićeva *Sretnog grada* i Aristotelove *Politike* nedvojbeno navodi na zaključak da je Petrić pri izgradnji svoje rane socijalnofilozofijske koncepcije imao za uzor isključivo Aristotela, o čemu nedvosmisleno i sam piše u uvodnoj posveti braći Vigeriu i Girolamu dalla Rovere.«¹⁰

U upravo objavljenom članku zaključio je još konkretnije:

»Ustrojstvo svojega 'sretnoga grada' Petrić doslovno izvodi preuzimajući postavke iz VII. i VIII. knjige *Politike*...«¹¹

Ipak, na početku *Sretnog grada* očit je i utjecaj Platonove filozofije, kako je to uočila Mihaela Girardi-Karšulin:

»Njegova [= Petrićeva] vizija svijeta hranjena, čini se, iz platoničkih, novoplatoničkih i kršćanskih izvora doživljava svijet kako izvire 'iz najdubljeg vrtloga beskonačne božanske dobrote'.«¹²

Moglo bi se sažeti: nadahnut platonovsko-kršćanskom zamisli Božje dobrote, Petrić je odlučio »izgraditi« grad s pomoću »nacrt« sadržanog u Aristotelovoj *Politici*. U to nas uvjerava već Petrićeva rečenica:

»Tvrdim naime, da čovjek, kao sva ostala stvorenja, težeći k svojem dobru, želi da ono bude takvo, da u njemu njegova žudnja nađe svoj spokoj i svrhu.«¹³

Naime, iz te se rečenice iščitava prva rečenica Aristotelove *Nikomahove etike*:

»Svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i pothvat teže, čini se, nekom dobru. Stoga je lijepo rečeno da je dobro ono čemu sve teži.«¹⁴

Petrić se slaže s Aristotelom da svako biće teži nekom dobru, koje, po Petriću, nije ništa drugo do »najdublji vrtlog neizmjerne Božje dobrote«.

Vanjski uvjeti potrebni za ostvarenje sretnoga grada

U *Sretnom gradu* Petrić izlaže koji su uvjeti potrebni da bi jedan grad bio sretan. Ti bi se uvjeti mogli razvrstati u tri skupine. Po Petrićevu slijedu izlaganja

3

Francesco Patritio, »Al Molto Reverendo et Illustre Signor Urbano Vigerio dalla Rovere, Eletto di Sinigaglia. Et all' Illustre Signor Girolamo dalla Rovere.«, s nadnevkom 21. srpnja 1551., u: *Di M. Francesco Patritio La città felice. Del medesimo, Dialogo dell' honore, Il Barignano. Del medesimo, Discorso della diversita de' furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca. La gola, e' l' sonno, e l' ociose piume.* (In Venetia: Per Giovanni Griffio, 1553), ff. 2r–3v, na ff. 2r–2v: »Che havendo a questi di passati, ridotto le ordinationi, & gli statuti, che Aristotile vuole che habbia una città, che debbia essere felice...«; Frane Petrić, *Sretan grad*, preveo Vladimir Premec (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), p. 7, uz modificiran prijevod.

4

Patritio, »Al Molto Reverendo et Illustre Signor Urbano Vigerio dalla Rovere, Eletto di Sinigaglia. Et all' Illustre Signor Girolamo dalla Rovere.«, ff. 3r–3v: »ad altro tempo da lui aspettando un' artificio, di poter comporre a guisa di Dedalo due ale, con le quali, senza temere che il sole habbia la cera loro a liquefare, elle possano levarsi a volo dietro al divino Platone, il quale da queste penne portato, & à questo monte fali, & quindi sopra terra alzatosi volò al Cielo; & per la porta del Capricorno entrando, fra l' altre anime de beati si riposò.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 8.

5

Vladimir Premec, »Utopija – zbilja – politika«, u: Franjo Petrić, *Sretan grad* (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu / Sveučilišna naklada Liber, 1975), pp. 43–63.

6

Premec, »Utopija – zbilja – politika«, p. 55.

7

Premec, »Utopija – zbilja – politika«, p. 63.

8

Lino Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5 (1979), pp. 57–66, na p. 63.

9

Mislav Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 15 (1995), pp. 169–180, na p. 173.

10

Mislav Kukoč, »Mladi Petrić u Aristotelovu liceju«, sažetak izlaganja u: Ivica Martinović i Ivana Zagorac (ur.), *16. Dani Frane Petrića / 16th Days of Frane Petrić* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2007), p. 167.

11

Mislav Kukoč, »O najboljem ustroju mediteranskog polisa«, *Filozofska istraživanja* 29 (2009), pp. 641–656, na p. 652.

12

Girardi Karšulin, »Frane Petrić: Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava«, p. 148. Usp. Francesco Patritio, *La città felice* (1553), f. 4v: »dal profundissimo gorgo dell' infinita bontà di Dio«.

13

Patritio, *La città felice*, ff. 4v–5r: »Dico adunque, che desiderando l'huomo, si come tutte l'altre cose create, il ben suo, lo desidera tale, che il desiderio suo un quello habbia riposo et fine ne possa continuamente desiderare un maggiore«; Petrić, *Sretan grad*, na pp. 10–11.

14

Aristotel, *Nikomahova etika* 1094a 1–5; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Nikomahova etika*, preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992), na p. 1.

to su: vanjski uvjeti za sreću, odgovornost zakonodavca prema građanima i odgoj koji će upućivati mlade ljude k vrlinama.

Petrić *Sretan grad* započinje podsjećanjem da se čovjek sastoji od dva glavna dijela: duše, koja je besmrtna i nepropadljiva, i tijela, koje nije samo sebi dovoljno, nego su mu za održavanje potrebne izvanjske stvari.¹⁵ Premda se Cresanin pritom poziva na suglasje svih filozofa, ovakav opis čovjeka upućuje na Aristotela:

»Jer uistinu nitko neće osporiti onu jednu razdiobu prema kojoj su tri vrste dobra: ona izvanjska, dobra u tijelu i ona u duši, a da sva ta trebaju biti prisutna u blaženima.«¹⁶

Prvi vanjski uvjet, uočava Cresanin, temeljna je ljudska potreba za životom u zajednici, koja je mjesto gdje čovjek može ostvariti svoju sreću. Tek u društvu s drugim ljudima čovjek može steći stvari koje su mu potrebne za tijelo. Stoga čovjek ovisi o pomoći drugih ljudi.¹⁷ Da bi istaknuo tu ovisnost čovjeka o zajednici, Petrić se prisjeća stare poslovice po kojoj onaj koji ne živi u zajednici – »ili je Bog ili zvijer«.¹⁸ Zajednica osigurava čovjeku da ima dovoljno jela i pila. Da bi grad imao jela i pila u izobilju, potrebno mu je obradivo tlo, ratari i stočari. Potrebna su mu i sva druga zanimanja koja su nužna za proizvodnju hrane. Svi sluge, koji rade na proizvodnji hrane, trebali bi biti slugama »po vlastitoj naravi« (*servi per propria natura*).¹⁹ Njima treba pridodati sva ona zanimanja, koja su potrebna za funkcioniranje takvoga grada: drvodjelci, zidari, tesari, krojači, tkalci... Da su sva ta zanimanja potrebna za funkcioniranje grada, tvrdi već Aristotel:

»Jer najbolji državni poredak ne može nastati bez primjerene opskrbe životnim potrepštinama.«²⁰

Položaj grada treba odabrati tako da mu se zajamči »zdrav i nepokvaren zrak«.²¹ Dakle, grad se ne smije nalaziti uz močvare i crnogorično drveće, a mora biti postavljen visoko, izložen istočnim i sjevernim vjetrovima koji neće dopustiti ustajalost zraka. Grad mora ležati na moru radi lakše obrane,²² ali i zbog uspješnije trgovine jer trgovina morem donosi veću zaradu i lakša je od trgovine kopnom.²³ Već je Aristotel položaj države odredio i prema moru i prema kopnu: grad se mora nalaziti na povoljnom mjestu na kopnu radi lakše dostave ratarskih proizvoda, drvene građe i sličnog, a mora imati i pristup moru kako bi lakše zaustavio neprijatelja i kako bi uspješnije trgovao, pri čemu treba trgovati radi sebe, a ne radi drugih.²⁴ Za razliku od Aristotela, Petrić uvodi zdrav zrak kao važan parametar pri određivanju položaja grada.

Veličinu grada određuje Petrić u skladu sa zahtjevom da se u gradu svi ljudi mogu poznavati, kako bi među njima vladalo prijateljstvo i ljubav. Da bi se taj uvjet ostvario, potrebno je da grad ima »srednju i prikladnu, a ne neizbrojivu množinu« stanovnikā.²⁵ Očito, Petrić ovdje razmišlja na tragu Aristotelova stajališta o idealnom broju građana u državi:

»Isto tako i država: sastoji li se od premalo pučanstva, nije samodostatna (a država treba biti samodostatna); ako je pak s previše pučanstva, u životnim potrepštinama je samodostatna kao narod, ali ne kao država, jer tada ne može lako opstojati ustavna vladavina.«²⁶

Da se među građanima razvije ljubav, potrebno je održavati javne gozbe, kako je to preporučio već Aristotel:

»O zajedničkim blagovanjima svi se slažu kako su ona korisna u dobro uređenim državama. (...) U njima trebaju sudjelovati svi građani...«²⁷

Petrić je pritom bio konkretniji: javne gozbe treba upriličiti jednom mjesečno u zajedničkim prostorijama.

Cresanin je potom ocrtao vladavinu u sretnom gradu. Za izvršavanje zakona brinu se administratori, magistrati i suci, potpomognuti od mnogih drugih službi.²⁸ Svaki građanin mora sudjelovati u gradskoj upravi ili vlasti jer upravo sudjelovanje u gradskoj upravi ili vlasti čini građanina građaninom.²⁹ Oni koji teže da vladaju gradom moraju biti razboriti i mudri.³⁰ Kako je razboritost dijelom dana po naravi, a dijelom se nadograđuje iskustvom, za upravljajuće grada, tvrdi Petrić, treba birati vrlo stare ljude.³¹

15

Francesco Patritio, *La città felice* (Di M. Francesco Patritio *La città felice. Del medesimo, Dialogo dell'honore, il Barignano. Del medesimo, Discorso della diversità de' furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca. La gola, e'l sonno, e l'ociose piume.* /In Venetia: Per Giovan.[ni] Griffio, 1553/), ff. 4r–19r, na f. 4r; Petrić, *Sretan grad*, p. 9.

16

Aristotel, *Politika* VII, 1323a 25–28; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, preveo Tomislav Ladan (Zagreb: Globus / Sveučilišna naklada Liber, 1988), p. 217.

17

Patritio, *La città felice*, f. 4r: »Et conciosia cosa che queste l'huomo da se stesso non possa solo tutte quante acquistarsi, ma egli ha mistieri dell'aiuto d'altri huomini«; Petrić, *Sretan grad*, p. 9.

18

Patritio, *La città felice*, f. 4v: »... che huomo è necessario che sia, ò da meno; & come per antico proverbio si disse, che egli sia ò Dio, ò bestia.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 10.

19

Patritio, *La città felice*, f. 7r; Petrić, *Sretan grad*, p. 15.

20

Aristotel, *Politika* VII, 1325b 37–39; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 225.

21

Patritio, *La città felice*, f. 9r: »Se noi adunque vogliamo havere l'aria sana, et incorrotta, et che ci mantenga la vita nello stato naturale, noi abbandoneremo i luoghi, dove alcuno, o più di questi difetti si veggano.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 18.

22

Patritio, *La città felice*, f. 12v: »Per mare veramente (percioche siamo sforzati, come si vedrà à fare la nostra città maritima) parte il sito, & parte gli huomini guarderanno la città; la quale, di sito voglio che sia alquanto ingolfata, & la bocca del golfo, sia ristretta, & d'ambidue i canti sia edificato un castello, che possa prohibire l'entrata, all'armata nemica.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 25.

23

Patritio, *La città felice*, f. 13r: »che la mercantantia, piu vale per mare, & piu facilmente

si essercita che per terra non si fa. La onde à maggiore commodità de' nostri mercatanti, porremo la nostra città sulla marina«; Petrić, *Sretan grad*, p. 26.

24

Aristotel o položaju grada piše u: Aristotel, *Politika* 1326b 38 – 1327b 18; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, pp. 220–222.

25

Patritio, *La città felice*, f. 9v: »La qual cosa, piu tosto in una mediocre, et convenevol moltitudine, che in una innumerabile si fa, & in questa piu facilmente ancora, se non è confusa, ma è per casate distinta.«; Petrić, *Sretan grad*, pp. 19–20.

26

Aristotel, *Politika* VII, 1326b 2–6; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 226.

27

Aristotel, *Politika* VII, 1330a 3–7; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 235. Usp. Patritio, *La città felice*, f. 9v; Petrić, *Sretan grad*, p. 20.

28

Patritio, *La città felice*, f. 10r: »Dell'essecutione veramente delle leggi, sono amministratori, i magistrati & i giudici, da quali poi deriva, una lunga schiera di accusatori, di avvocati, di procuratori, di notai, di cursori, di bargelli, di sbirri, & d'altre simil genti.«; Petrić, *Sretan grad*, pp. 20–21.

29

Patritio, *La città felice*, f. 10v: »Per non havere adunque da temere, de i romori & de sollevamenti popolari, sia in potere di ogni cittadino il regnare, over governare la città; che quello è veramente il vero cittadino, il quale participa de gli honori, & dell'amministrationi pubbliche.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 21.

30

Patritio, *La città felice*, f. 10v: »Et perche la salute della republica, tutta da i governatori dipende, & con la prudenza loro si salva; però bisogna, che coloro, che hanno ad havere il governo della città, sieno de piu prudenti & de piu savi.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 21.

31

Patritio, *La città felice*, f. 10v: »Deono adunque esser eletti al governo della città i piu vecchi,...«; Petrić, *Sretan grad*, p. 21.

Obrani grada posvetio je Petrić čak četiri stranice svoga prvijenca.³² Da bi se grad obranio od neprijatelja, grad mora imati dobru vojsku, sastavljenu od građanā, a ne vanjskih plaćenika. Položaj sretnog grada mora biti prikladan za obranu. Mnoga su zanimanja potrebna za obranu: obrtnici, sabljari, bacači, pješaci, konjanici... Jedan dio građanā mora privatno trgovati kako bi grad prikupljenim carinama i pristojbama mogao financirati obranu i javne građevine.³³ Radi razvoja trgovine grad u prikladnu dijelu mora imati mjesta za trgovanje, »kao što su trgovci, tržnice, banke, skladišta i prodavaonice«. ³⁴ Zato je Vladimir Stipetić s pravom upozorio na gospodarsku dimenziju Petrićeva pristupa sretnom gradu:

»Sva ekonomska načela Petris izvodi ili od klasičnih autora ili na osnovi empiričke analize tadašnjih prilika. I u jednom i u drugom slučaju on je temeljit analitičar, dedukcija mu je logična, pa ga valja uključiti i među ekonomske pisce.«³⁵

Napokon, budući da je »u našim dušama prirodno utisnuta vjera« (*fissa naturalmente, ne gli animi nostri la religione*), grad mora imati svećenike i poučavatelje vjeronauka te podići crkve.³⁶ Time Petrić završava s popisom zanimanjā koja su potrebna sretnom gradu, dok Aristotel tom popisu ne pridaje toliku važnost.

Nakon što je nabrojio sva zanimanja, Petrić u gradu razlikuje šest temeljnih staleža. Tri »niža« staleža, tj. seljaci, obrtnici i trgovci, postoje u gradu da bi služila »višim« staležima – vojnicima, upravljačima i svećenicima. Ovu podjelu Petrić preuzima od Aristotela, koji razlikuje staleže koji se »moraju nalaziti u državama« od staleža koji su »djelovi države«. ³⁷ Kukoč je u već spomenutom nedavno objavljenom članku jasno upozorio:

»Istovjetnu stalešku podjelu u svom *Sretnom gradu* uvodi i Petrić: seljaci, obrtnici i trgovci čine potlačene proizvodne staleže, dok povlašteni staleži: vojnici, državna uprava i svećenici, jedini mogu postići 'građansku i kontemplativnu vrlinu'«. ³⁸

Dakle, samo se tri »viša« staleža mogu posvetiti građanskim i kontemplativnim vrlinama.³⁹ Djelovanjem po vrlini ti »viši« staleži mogu ostvariti sreću. Upravo tu karakteristiku života u Petrićevu sretnom gradu uočava Veljak:

»Rezultat je, pak, te diferencijacije rezerviranost sreće i dostojanstva samo za prave građane (drugim riječima za pripadnike vladajuće klase) i negativan odnos spram rada kao zapreke za pristup duhovnim zadovoljstvima i vrlini.«⁴⁰

Kad Petrić razlikuje tri staleža, koji u svojoj dokolici mogu okusiti sreću, od triju staleža, koji svojom radom omogućuju »sretnima« dokolicu, on zapravo nudi »model« grada sukladan feudalnom kontekstu Petrićeva vremena. Dakle, Petrićev grad neće biti »sretan« za sve njegove stanovnike, nego samo za izabrane iz triju »viših« staleža.

Uloga zakonodavca u postizanju vrline

Vanjski uvjeti za ostvarenje sreće u Petrićevu sretnom gradu povezani su s ulogom zakonodavca u usmjeravanju građana prema kreposnom životu i sreći. Da bi čovjek stekao takvu sreću, potrebno ju je ostvariti u ovih sedam stvari:

1. u samoj duši;
2. u upravljanju duše tijelom;
3. u duši ukoliko brine za stvari koje su potrebne tijelu izvana;
4. u samom tijelu;

5. u stvarima koje su nužne za održavanje tijela;
6. u onim sredstvima koja tijelu pripravljaju takve nužne stvari;
7. u vremenu združenosti duše s tijelom.⁴¹

Petrić pritom ističe da je sâm »Aristotel mudro opisao sreću, imajući na umu ovih sedam stvari.«⁴² Posljednjoj od njih, povezanosti duše s tijelom, Petrić u svojoj analizi posvećuje najviše pozornosti. Ne samo zakonodavac nego i sâm građanin mora se pobrinuti da vrijeme združenosti duše s tijelom traje što duže. U tom smislu Petrić promatra i ulogu zakonodavca:

»Stoga zakonodavac, ukoliko može, na prvo mjesto stavlja brigu za tijelo svojih građana, a tek tada za dušu.«⁴³

Za tu združenost važno je zdravlje građanā, na koje pozitivno, zakonima, mora utjecati zakonodavac. Upravo taj Petrićev zahtjev naglašava Biserka Belicza u svom članku o medicinskim aspektima *Sretnog grada*.⁴⁴ Duhovno i tjelesno zdravlje, kao preduvjet ostvarenju ljudske sreće, ističe i Ljerka Schiffler:

32

O obrani grada vidi: Patritio, *La città felice*, ff. 11r–13r; Petrić, *Sretan grad*, pp. 22–26.

33

Patritio, *La città felice*, ff. 12v–13r: »Et perche nelle guerre, (& massimamente quando à lungo durano) & in altre opere, & edificii publichi, si fanno delle spese & ci vanno de dinari assai, i quali dal territorio solo, & da poderi non si possono cavare à sufficienza, è bene, che nella citta ci sieno delle persone, che si diano all'essercitio del traficcare, & del mercatantare per il privato;«; Petrić, *Sretan grad*, p. 26.

34

Patritio, *La città felice*, f. 13r: »dentro la quale [citta] saranno disposti in parte opportuna, i luoghi de mercatanti; come sono piazze, mercati, banchi, fondachi, e botteghe;«; Petrić, *Sretan grad*, p. 26.

35

Vladimir Stipetić, *Povijest hrvatske ekonomske misli (1298.–1847.)* (Zagreb: Golden marketing, 2001), na p. 263.

36

O vjeri, svećenicima, vjeroučiteljima i crkva-ma vidi: Patritio, *La città felice*, f. 13r; Petrić, *Sretan grad*, pp. 26–27.

37

Aristotel, *Politika* VII, 1329a 34–39; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 234.

38

Kukoč, »Filozofija Mediterana od antike do suvremenosti«, p. 652. Vidi na p. 653 usporedbu Aristotelovih i Petrićevih gledišta o socijalnoj stratifikaciji polisa u tabelarnom pregledu.

39

Patritio, *La città felice*, f. 14r: »Gl'altri tre ordini... possono donare tutto l'animo alle virtù, & civili, & contemplative.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 28.

40

Lino Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, p. 61.

41

Patritio, *La città felice*, f. 5r, uz zahvate u interpunkciji: »Hora s'egli dee giamai posedere tanto bene, & alla propria beatitudine pervenire, è mestieri che in sette cose, tutte all'huomo appartenenti, questo bene sia riposto, & primieramente nell'anima semplicemente sola; secondo nell'anima, per quanto ella il corpo governa; [terzo] appresso nella medesima, per la cura, che ella ha delle cose, che estrinsecamente al corpo fanno mestieri; quarto, nel corpo per se stesso; quinto, nelle cose che al mantenimento di lui sono necessarie; sesto in quegli instrumenti, che tali cose gli apparecchiano; ultimo, nel tempo del congiungimento dell'anima col corpo.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 11.

42

Patritio, *La città felice*, f. 5r: »La onde saviamente Aristotele havendo al predetto settenario riguardo descrisse la felicità, un'operatione secondo la virtù perfetta, senza impedimento, in vita compiuta, nel primo membro comprendendo le virtù tutte.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 11.

43

Patritio, *La città felice*, f. 16r: »Però consentanea cosa è che'l latore delle leggi, in quanto puo, habbia in prima cura del corpo de' suoi cittadini, & poi dell' anima.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 32.

44

Biserka Belicza, »Frane Petrić i medicina u djelu *La città felice*«, u: Ljerka Schiffler (ur.), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petrića«*, *Cres* 13.–17. srpnja 1997. (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. 213–225, na pp. 219–220.

»Sklad tjelesnog i duševnog zdravlja pretpostavka je ljudske djelatnosti u cjelini, bitna odrednica ljudskog života.«⁴⁵

Dakle, osim života u zajednici, Petriću je što čvršća i duža veza tijela i duše jedan od važnih preduvjeta za ostvarenje sreće.

Po Petriću, sreća se može dostići jedino putem vrline odnosno kreposnim djelovanjem. Dakle, da bi čovjek bio sretan (*beato*), prvo mora biti krepostan (*virtuoso*).⁴⁶ Čovjeku su za postizanje vrline potrebna tri sredstva.⁴⁷ Prvo sredstvo je sposobnost ljudi za vrlinu – po naravi, što je osobina koju ne posjeduju ostala živa bića. Drugo je sredstvo navika ili navada, koja uz pomoć razuma čisti dušu od neurednih afekata, navika koju čovjek može izvježbati. Upravo su navike ono na što zakonodavac može djelovati. U naviku spada većina ljudskog ophođenja prema drugim ljudima. Treće je Petrićevo sredstvo za postizanje vrline razum koji, sâm djelujući, može krive navike prepoznati i odbaciti ih, a ispravne navike prepoznati i prihvatiti ih. Na ova je tri sredstva upozorio već Aristotel:

»Nu ljudi postaju dobri i čestiti trima stvarima, koje su narav, navada, razbor.«⁴⁸

Zato Cresanin specificira ulogu zakonodavca glede tih triju sredstava za postizanje vrline:

»Prvo sredstvo je posve prirodno, drugo u cijelosti zavisi od zakonodavca, a u trećem ima i jednog i drugog, zato što je ispravnost razuma djelomice dar prirode, a djelomice dolazi iz stečenog iskustva u znanjima koja je uređio zakonodavac.«⁴⁹

Zakonodavcu je na prvom mjestu briga za zdravlje tijela, pa tek onda slijedi briga za dušu.⁵⁰ I ovaj nauk Cresanin preuzima od Aristotela:

»Zbog toga briga oko tijela mora biti prije one o duši; zatim slijedi briga o nagonu, pa ipak je briga o nagonu radi uma, a ona o tijelu radi duše.«⁵¹

Druga je zona zakonodavčeva djelovanja upućivanje na moralne vrline, što je korisno i za pojedinca i za zajednicu u cjelini. U ovoj sferi zakonima možemo upućivati građane na dobre navike, koje rezultiraju kreposnim životom. U trećoj sferi, na koju utječu i narav i zakonodavac, uloga zakonodavca je upućivati prema spekulativnim vrlinama, pa bi dobrim zakonima trebalo usmjeravati spekulativnu moć duše.

Uloga zakonodavca u odgoju

U završnom dijelu *Sretnog grada* Petrić se pozabavio odgojem kao usmjerenjem mladih ljudi prema vrlini.⁵² Cresanin je tu naglasio zakonodavčevu odgovornost u odgoju: zakonodavac je dužan sustavno donositi zakone, koji će građanima odgojem omogućiti put prema vrlini. I pri izlaganju ove teme Petrić je slijedio Aristotela, koji je kraj sedme knjige svoje *Politike* posvetio odgojnim temama.⁵³ Raspored temā u Aristotela i Petrića gotovo je identičan. Kao i Aristotel, Petrić započinje brigom za potomstvo. Najprije preporučuje vrijeme kad je najbolje ući u brak. Najbolje je, tvrdi Cresanin, da muškarci uđu u brak od trideset i četvrte do četrdeset i devete godine, dok je ženama najbolje vrijeme za udaju između osamnaeste i četrdesete.⁵⁴ Aristotel je u *Politici* zauzeo drugačije stajalište:

»Zbog toga je ženama prikladno udavati se oko osamnaeste godine, a muškarcima ženiti se oko trideset i sedme [ili ranije].«⁵⁵

Po Petriću, zakonodavac mora voditi posebnu brigu o zdravlju trudnica, o njihovoj prehrani i raspoloženju. Buduća majka, upozorava Petrić, mora paziti

na svoju prehranu, hraneći se jelom koja pogoduje njezinu potomku, pri čemu »ne smije smanjivati vlastitu snagu, a ne smije je nezdravo ni proširivati«. ⁵⁶ I te je napatke Petrić preuzeo od Aristotela. ⁵⁷

Ali postoji i očita razlika između Aristotela i Petrića. Dok Aristotel tvrdi: »Nu njihov um, suprotno njihovim tijelima, treba što je moguće više mirovati«, ⁵⁸ Petrić pak tvrdi: »imajući na umu vlastiti i državni interes, trudnice moraju odbacivati sve štetne misli i biti vesele«. ⁵⁹ Uz to, zakonom treba odrediti da trudnice često posjećuju crkve, što će im dobro doći kao lagana tjelovježba, koja ne može škoditi njihovim potomcima, a uz to će im porasti vjera i pobožnost prema Bogu. ⁶⁰ Ovaj napatuk preuzima Petrić iz sedme knjige Aristotelove *Politike*:

»A trebaju se i trudnice brinuti o svojim tijelima, da se premalo ne gibaju, te da im prehrana ne bude slaba. To će zakonodavac lako postići, određivši da one dnevno odlaze u šetnju do kakva hrama, kako bi se pomolile bozima što bdiju nad rađanjem.« ⁶¹

Platon se u *Zakonima* podsmjehuje ovoj ideji:

45

Ljerka Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb, Institut za filozofiju, 1997), p. 47.

46

Patritio, *La città felice*, ff. 14v–15r: »Consistendo adunque, la felicità, per la miglior parte & compimento suo, nell'operationi della virtù, bisogna, se i nostri cittadini vogliono esser beati, che sieno in prima virtuosi.«; Petrić, *Sretan grad*, pp. 29–30.

47

Patritio, *La città felice*, f. 15r: »Et all'acquisto della virtù, si richieggono necessariamente tre mezzi«; Petrić, *Sretan grad*, p. 30.

48

Aristotel, *Politika* VII, 1332a 38–39; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 242.

49

Patritio, *La città felice*, f. 15r: »Il primo è tutto della natura, il secondo poi è tutto del latore delle leggi. Et nel terzo hanno mano ambedue. Percioche la bontà della ragione, parte è dono di natura, & parte viene dall'habito acquistato delle scienze ordinate dal legislatore.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 30, uz modificiran prijevod.

50

Patritio, *La città felice*, f. 16r: »Però consentanea cosa è che'l latore delle leggi, in quanto puo, habbia in prima cura del corpo de' suoi cittadini, & poi dell' anima.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 32.

51

Aristotel, *Politika* VII, 1334b 25–27; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 248.

52

Patritio, *La città felice*, ff. 16r–19r; Petrić, *Sretan grad*, pp. 32–38.

53

Aristotel, *Politika* VII, 1334b 29 – 1337a 6; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, pp. 248–254.

54

Patritio, *La città felice*, f. 16r: »quando l'huomo si trova nello stato, & nel fiore della sua età, che è nel maschio, da trentacinque anni, infino à quarantanove, & nella femina da gli diciotto, fino à quaranta.«; Petrić, *Sretan grad*, pp. 32–33.

55

Aristotel, *Politika* VII, 1335a 28–30; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 249.

56

Patritio, *La città felice*, f. 17r; Petrić, *Sretan grad*, p. 33.

57

Aristotel, *Politika* VII, 1335b 12–19; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 250.

58

Aristotel, *Politika* VII, 1335b 16–18.

59

Patritio, *La città felice*, f. 17r: »& oltre da occasione questo essercitio, alle donne, vegghendo questa cosa, & quella della città di discacciare i noiosi pensieri, & di stare allegre.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 34.

60

Patritio, *La città felice*, f. 17r: »ma comandi per legge il legislatore, alle gravide, che spesso spesso visitino le chiese; che è un'essercitio, in cui non cadono troppi piegamenti di corpo, che nocere possano al concetto fanciullo; & il quale fa accrescere la religione, & la divotione, verso Dio«; Petrić, *Sretan grad*, pp. 33–34.

61

Aristotel, *Politika* VII, 1335b 12–16; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 250.

»Hoćete li da izdajući zakone određujemo na opći smijeh da trudnica ima šetati, da ima oblikovati novorođenče kao vosak, dok je još nježno i povijati ga u pelene dvije godine?«⁶²

Najbolja hrana za malo dijete majčino je mlijeko, tvrdi Petrić,⁶³ a o istoj će temi Aristotel:

»Pokazalo bi se onima koji promatraju iz primjera ostalih životinja, te narodā koji nastoje ucijepiti ratničke navike, kako je hrana koja obiluje mlijekom najprikladnija za tijela, ali sa što manje vina zbog bolesti.«⁶⁴

Zakonodavac bi, priželjkuje Cresanin, trebao zakonom urediti kako djecu od pete do sedme godine navikavati na korisne vježbe za jačanje tijela i duše.⁶⁵ Država bi čak trebala propisati koje su vježbe s igrama korisne. To bi, prema Petriću, bile zadaće zakonodavca u odgoju tijela.

Što se tiče odgoja duše, zakonodavac mlade mora odvratiti od porokā strahom od velike kazne, a on to čini zabranjujući djeci gledanje i slušanje poročnih i nečasnih stvari, kao što su »lascivne slike« te »komedije i druge slične poeme«.⁶⁶ Uz to, Petrić se založio da se javno kazne odrasli koji djecu navode na poroke:

»Trebalo bi javno kazniti, na gozbama ili na trgovima, pogrđnim riječima ili batinanjem, one koji su u muževnoj dobi pred dječacima bilo govorili bilo činili nepristojnosti ili što drugo pokudna te su mogli zaraziti njihov duh.«⁶⁷

Da mladima treba zabraniti bezobrazne riječi i čine, a starije zbog takva ponašanja kazniti javnim sramoćenjem i batinanjem, piše i Aristotel,⁶⁸ ponešto drugačije od Petrića, koji izričito apostrofira odrasle osobe koje se nečasno ponašaju pred djecom. Drugu razliku u gledištima Stagiranina i Cresanina prouzročio je izum tiskarskog stroja. Petrić naglašava da treba spriječiti utjecaj štetnoga tiska,⁶⁹ a u Aristotela, razumljivo, o tomu nema ni riječi.

Osim strahom od kazne, put prema vrlini treba poticati i nagradom. Budući da se kod djece kaznama i nagradama ne može postići željeni cilj, Petrić zagovara treći pristup u odgoju djece:

»... zakonodavac utemeljuje javne ustanove gdje ih se nadzire i upućuje u moralne vrline zapovijedima i primjerima koji se u mladu dušu utiskuju, čitavu je oblikuju i na taj način tako žigošu, da se to može samo vrlo teško izbrisati.«⁷⁰

Te javne ustanove, danas bismo mogli reći škole, ponajprije su odgojnog karaktera.

Mlade, smatra Petrić, treba uputiti i u »spekulativne vrline«. Budući da spekulacija započinje »ili slušanjem, ili gledanjem, ... ili razumijevanjem« (*ò col odire, ò col vedere, ... ò col intendere*),⁷¹ zakonodavac je dužan donijeti zakon da se djeca javno poučavaju glazbi i slikarstvu.⁷² Glazbena i slikarska djela nude razumu slikovite predodžbe, a on ih naknadno povezuje u cjelinu. Slušanjem i doživljavanjem glazbe razvija se želja za spoznajom bližih i daljnjih uzroka njezine melodije. Da bi opisao djelovanje glazbe, Petrić analizira različite vrste glazbe. Pritom se Cresanin oslanja na Aristotela i osmu knjigu njegove *Politike*,⁷³ ali antičke napjeve po učincima uspoređuje s glazbama svoga vremena:

»Neke [naše] glazbe po učincima ponešto slične antičkima.«⁷⁴

Različite vrste glazbe izazivaju različita raspoloženja: dok frigijska i njoj slična francuska glazba razveseljava dušu, lidijska i njoj slična napolitanska glazba smiruje i opušta dušu, dorska i njoj slična lombardska stvara srednje raspoloženje, a hipolidijska čini dušu žalosnom i tužnom.⁷⁵ Za djecu je, tvrdi

Cresanin, najprikladnija dorska ili njoj srodna lombardska glazba jer stvara srednje raspoloženje i jer je sredina među ostalim glazbama.⁷⁶ Za starije uzraste korisne su sve vrste glazbe jer je glazba najbolje sredstvo za postizanje raspoloženja.

Glazbi i slikarstvu Petrić još pridodaje gramatiku, koja nam služi u osobnim i općim interesima: u tumačenju zakona i u pismenosti. Ona nam, dodatno zapaža Petrić, pomaže i da razumijemo filozofske knjige.⁷⁷

Petriću u *Sretnom gradu* nije stalo, kao Aristotelu u *Politici*, odrediti narav države nego što preciznije opisati na koji se način može »izgraditi grad« koji

62

Platon, *Zakoni* III, 789 E. Usp. Platon, *Zakoni*, drugo izdanje, preveo Veljko Gortan (Zagreb: Naprijed, 1974), p. 242.

63

Patritio, *La città felice*, f. 17r: »& questo avverrà, se il cibo gli si darà molle & tale, che sia di facile digestione; & à ciò, meglio non si puo trovare, che il latte.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 34.

64

Aristotel, *Politika* VII, 1336a 5–8; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, pp. 251–252.

65

Patritio, *La città felice*, f. 17r–17v: »Et questi predetti modi si tenghino in governarlo in fino al tempo di cinque anni, & di qui, in fino à sette, per legge, si assuefaci il fanciullo di odire & vedere quelle cose, che alla perfettione del corpo & dell'animo si riechieggono.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 34.

66

Patritio, *La città felice*, f. 17v: »Le chiude le vie del vitio, ogni volta che con timore di gran pena sbandisce a' fanciulli il vedere, & l'odire le cose vitiose et dishoneste. Et perciò dal vedere le pitture lascive, & dall'odire le commedie, & altri simili poemi, & molto piu dal recitarli, gli ritragga; accioche il semplice, & puro animo loro, non rimanga impresso, di cosi brutta & dannevole stampa; la quale, per essere stata la prima, non si possa giamai d'indi levare.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 35.

67

Patritio, *La città felice*, f. 17v: »Punendo pubblicamente ò ne' conviti, ò nelle piazze, ò con ingiuriose parole, ò con baccettate coloro, che essendo d'età virile, havessero in presenza de' fanciulli, ò detto, ò fatto, qualche dishonestà, od altra cosa meno che lodevole, et che potesse l'animo loro contaminare.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 35, uz modificiran prijevod.

68

Aristotel, *Politika* 1336a 39 – 1336b 24; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, pp. 252–253.

69

Patritio, *La città felice*, f. 17v; Petrić, *Sretan grad*, p. 35. Vidi bilješku 50.

70

Patritio, *La città felice*, f. 18r: »Et perche i fanciulli, per la debolezza dell'ingegno, non possono, ne la pena, ne'l premio, perfettamente intendere, statuisca il legislatore luoghi publici, dove essi sieno ammaestrati, et istrutti nelle virtù morali, con i precetti, et con gli esempi, i quali facendo impressione in quel tenero animo, tutto lo formino, et della lor immagine lo stampino, di maniera che difficilmente ella si possa piu quindi scancellare.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 35.

71

Patritio, *La città felice*, f. 18r; Petrić, *Sretan grad*, p. 36, uz modificiran prijevod.

72

Patritio, *La città felice*, f. 18r: »Et perciò ponga legge il legislatore, per infondere cotal desiderio ne i petti de i fanciulli, che pubblicamente sia loro insegnata la musica, & la pittura.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 36.

73

O vrstama glazbenih napjeva i njihovu utjecaju na odgoj mladeži vidi: Aristotel, *Politika* VIII, 1340a 38 – 1340b 5, 1341b 19 – 1342b 17; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Politika*, p. 264, 268–270.

74

Patritio, *La città felice*, f. 18v: »Et sono alcune, che con gli effetti, all'antiche, alquanto s'assimigliano.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 37.

75

Patritio, *La città felice*, f. 18v–19r.; Petrić, *Sretan grad*, p. 37.

76

Patritio, *La città felice*, f. 19r: »meglio sarebbe che i fanciulli nella Doria, ò in sua vece, nella Lombarda, che sta di tutte nel mezzo, primieramente l'habito facessero, per fermare l'animo in quel mezzano stato.«; Petrić, *Sretan grad*, p. 37.

77

Patritio, *La città felice*, f. 18v; Petrić, *Sretan grad*, p. 36, 37.

bi bio sretan.⁷⁸ Kad razlaže o vrlini, sreći i odgoju, Petrić počesto polazi od Aristotelovih tvrdnji, razlaže ih, prilagođava svom vremenu i time piše djelo koje u svojim temeljima ima Aristotelovu *Politiku*. U tom je smislu *Sretan grad* originalna renesansna interpretacija Aristotelove filozofije politike.

O vrlini u dijalogu *Il Barignano*

Petrić je dijalog *Il Barignano* dovršio nakon *Sretnog grada*, jer je posvetu potpisao u Padovi 4. svibnja 1552.⁷⁹ Oba spisa objavio je istodobno, zajedno s još dva djela, godine 1553. u Veneciji.⁸⁰ Stoga *Il Barignano* pripada ranom aristotelovskom razdoblju Petrićeva mišljenja. U njemu Petrić pokušava definirati što je to čast, potaknut čestim dvobojima koji su bili izazvani povredom časti. Pritom Cresanin polazi od dviju definicija časti: Ciceronove, koju je Rimljanin preuzeo od Aristotela, i definicije časti nama nepoznatog autora, Petrićeva suvremenika, s kojim Petrić polemizira. Izrijeком:

»Po onom modernom autoru, čast je neiskvareno stanje naravi. A Aristotel kaže da čast nije ništa drugo doli nagrada za vrlinu.«⁸¹

U potrazi za definicijom časti, Petrić je prvo nastojao ustanoviti postoji li nešto što »po vlastitoj naravi može proizvoditi samo dobre učinke, a nikada zle, osim slučajem«. ⁸² U tom je ispitivanju doveo sudionike svog dijaloga do zaključka:

»Među ljudskim stvarima samo je vrlina ona koja uvijek izaziva dobre učinke, a nikad zle, osim slučajem.«⁸³

Ovdje Petrić govori o vrlini kao istinskom obilježju čovjeka, za razliku od Boga ili anđela, što je novi moment u njegovu nauku o vrlini. Petrić vrlinu prvi put povezuje sa sposobnošću volje:

»Ali, recite mi, nije li vrlina stanovita sposobnost naše volje koja je uvijek sklona činiti dobro?«⁸⁴

No Cresanin je u dijalogu *Il Barignano* propustio obaviti dublju analizu vrline kao sposobnosti volje. Ni u drugim svojim djelima iz »humanističkoga« perioda, kad promišlja o vrlini, Petrić nije obradio odnos volje i vrline. Ipak, nigdje se nije suprotstavio ovom svom upitu, tako da ova Petrićeva sugestija ostaje važnom sastavnicom Petrićeva etičkog nauka.

Petrić pri kraju dijaloga nudi svoju, novu definiciju časti:

»Ona je dobar pojam u misli ljudi nastao spoznajom dobrih djela drugih.«⁸⁵

Kako ističe Živković,⁸⁶ Cresanin u definiciju časti uvodi pojam dobroga na dva mjesta – polazeći od spoznaje *dobrih djela* drugih ljudi, koja potom urodi nastankom *dobrog pojma*.

O sreći i vrlini u dijalogu »Il Donato«

Sedam godina nakon što je objavio *Sretan grad* i *Il Barignano*, Petrić je izdao svoju zbirku dijaloga o povijesti, u kojima je raspravio, kako sam kaže u uvodu, »sve što je u vezi s poviješću, s pisanjem i proučavanjem povijesti«. ⁸⁷ U devetom dijalogu naslovljenom »Donato ili o koristi od povijesti«⁸⁸ raspravljao je o koristi poznavanja i proučavanja povijesti, ali i o njezinu utjecaju na ostvarenje sreće, što je pobudilo interpretacije povjesničara i socijalnih filozofa. Zdenka Janeković tvrdi kako je Petrić

»... ostvarenje sreće, glavnog cilja pojedinca i zajednice, smatrao mogućim samo u spoju filozofske i povijesne metode, to jest općeg razmatranja o ljudskoj naravi i spoznaje pojedinačnih slučajeva koja korigira općenite teorije.«⁸⁹

Analizirajući deveti dijalog »Il Donato«, Nikola Skledar obrađuje Petrićeovu tezu da je povijest korisna. Ljudima povijest može koristiti,

»... odnosno poučiti ih kako živjeti uljudnim i sretnim životom (*historia* kao *magistra vitae*). Koristeći se, dakle, svim tim spoznajama i primjenjujući ih u vlastitom životu i sredini, može se i usrećiti i ovjekovječiti. To i jest općeljudski smisao i svrha povijesti. Ovdje je, znači, *explicito* na djelu Petrićevo filozofijsko i humanističko utemeljenje povijesti, nasuprot samo pukoj deskriptivnoj empirističkoj historiografiji.«⁹⁰

78

Patritio, *La città felice*, f. 4v: »io mi sono deliberato di voler mostrare, a quelli che avranno occhio et voglia di seguitarmi, la strada, di ritrovare questo rivo, et di edificarvi una Città...«; Petrić, *Sretan grad*, p. 10.

79

Francesco Patritio, »Al Molto reverendo, et illustre il sig. conte gio. Francesco da Gambarà.«, u: *Di M. Francesco Patritio La città felice. Del medesimo, Dialogo dell'honore, il Barignano. Del medesimo, Discorso della diversità de' furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca. La gola, e'l sonno, e l'ociose piume.* (In Venetia: Per Giovan.[ni] Griffio, 1553), f. 21r: »Di Padova, alli quattro di Maggio. MDLII.«

80

Francesco Patritio, *Il Barignano. Dialogo dell'honore (Di M. Francesco Patritio La città felice. Del medesimo, Dialogo dell'honore, il Barignano. Del medesimo, Discorso della diversità de' furori poetici. Lettura sopra il sonetto del Petrarca. La gola, e'l sonno, e l'ociose piume.* /In Venetia: Per Giovan.[ni] Griffio, 1553/), ff. 22r–43v.

81

Patritio, *Il Barignano*, f. 23r: »FA. Secondo quel moderno, l'honore è uno stato incorrotto della natura. Et Aristotile dice, l'honore non esser altro che premio della virtù.« Usp. Aristotel, *Nikomahova etika* IV, 1123b 34–36; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Nikomahova etika*, p. 75.

82

Patritio, *Il Barignano*, f. 34r: »CON. Quale è dunque la cosa, che buona sia solamente? Forse quella, che di sua propria natura puo solamente produrre buoni effetti, et cattivi non mai, se non per caso.«

83

Patritio, *Il Barignano*, f. 34r: »FA. Signor sì, ma noi cerchiamo l'honore, che è cosa humana, nel qual proposito, non viene Dio, ne gli Angeli. CON. Voi dite bene, che la virtù tra le cose dell'huomo è solamente quella, che sempre fa gli effetti buoni, et non mai cattivi, se non per accidente.«

84

Patritio, *Il Barignano*, f. 34r: »Ma ditemi, la virtù non è un certo habito della nostra volontà, che semper ci inchina ad operar bene.«

85

Patritio, *Il Barignano*, f. 39v: »CON. Ecco che noi habbiamo finalmente trovato che cosa sia questo honore, che egli è un concetto buono nella mente de gli huomini generato dalla cognitione delle buone altrui operationi.«

86

Mladen Živković, »Petrićev mladenački dijalog o časti«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999), pp. 7–22, na p. 14.

87

»A lettori«, u: Francesco Patritio, *Della historia diece dialoghi* (In Venetia: Appresso Andrea Arrivabene, 1560), f. 2a: »Ne quali sono disputate, e risolute tutte le cose appartenenti all' historia & allo scriverla, & all'o osservarla.«; »Čitateljima«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloга o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor, 1980), usporedo s pretiskom, p. 32–33.

88

»Il Donato overo dell'utilità dell' historia«, u: Francesco Patritio, *Della historia diece dialoghi* (In Venetia: Appresso Andrea Arrivabene, 1560), ff. 49a–54a; »Donato ili o koristi od povijesti«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloга o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor, 1980), usporedo s pretiskom, pp. 237–257. Pri navođenju Petrićevih dijaloга o povijesti od ove se bilješke služim oznakama koje je u kazalu svog djela *Della historia diece dialoghi* uveo sam Petrić: lice lista označeno je oznakom *a*, a njegovu naličje oznakom *b*.

89

Zdenka Janeković, »Povijesno iskustvo i pisanje povijesti u Petrićevu sustavu spoznaje svijeta«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 44–59, na p. 46.

90

Nikola Skledar, »Petrićevo djelo *Della historia* i suvremena znanost o društvu«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 74–89, na pp. 76–77.

Mislav Kukoč pak ističe da je »svrha i cilj povijesti u utilitarističkoj koristi sretnog života partikularne zajednice« jedan od četiriju bitnih aspekata Petrićeva shvaćanja povijesti.⁹¹ On i razjašnjava kako Petrić u svom tumačenju povijesti uvodi pojam sreće:

»Platonistički određujući svrhu svekolikoga ljudskog djelovanja kao težnju k nekom dobru, Petrić ga definira kao sreću. Sreća se postiže u zajednici, u antičkom polisu, odnosno renesansnoj Republici.«⁹²

Petrić izričito određuje da je najizvršnja svrha povijesti briga za javno dobro odnosno dobro domovine, a ne dobro pojedinca.⁹³ On u dijalogu »Il Donato« ponavlja tezu iz *Sretnog grada*, jasno izlažući kako je svrha svakog ljudskog djelovanja neko dobro, koje je zadnje od svih ljudskih ciljeva:

»A općenito je poznato pod imenom sreće.«⁹⁴

U *Sretnom gradu* to dobro je novoplatoničko-kršćanski »vrtlog beskonačne Božje dobrote«, dok u »Il Donatu« ta

»... sreća, kao što nas je poučio prvi čovjek na svijetu Platon, nije ništa drugo nego sjedinjenje s Bogom postignuto misaonim poniranjem.«⁹⁵

Da bismo dospjeli do takve sreće, moramo umrtviti naša čuvstva i požude te razviti dobre vrline i navike. Čovjek taj zadatak može ostvariti jedino ako s drugim ljudima živi u zajednici, a to je teza koju Petrić postavlja već u *Sretnom gradu*. Da bi se dobrobit odnosno sreća ostvarila, potrebno je da udovoljimo trima željama »koje naš duh po naravi uvijek sa sobom nosi«.⁹⁶ Te tri želje jesu: 1) »biti«; 2) »dobro biti«; 3) »uvijek biti«,⁹⁷ što su kao važan Petrićev stav već uočili istraživači Zenko, Martinović i Festini.⁹⁸

Da bi se sve tri želje ostvarile, bitan preduvjet je mir:

»Istinski mir poglavito se, kao na vlastitom temelju, ostvaruje u spokoju srca građanā, a taj se spokoj temelji na njihovoj uljuđenosti, te zakonima i službama svakog građanskog poretka.«⁹⁹

Unutrašnji mir grada postiže se kad »mir i spokojstvo leže na dobro uređenim i dobro obdržavanim zakonima«.¹⁰⁰ Kao i u *Sretnom gradu*, Petrić ovdje ističe veliku odgovornost zakonodavca da zakoni budu dobro napisani i da budu učinkovito provedivi. Time što naglašava da »najposebniji zakoni«, koji se danas zovu podzakonskim aktima, »mogu obuhvatiti veliko mnoštvo manje važnih stvari«, ¹⁰¹ Cresanin prvi put ističe odgovornost izvršne vlasti za sreću građanā.

O vrlini u dijalozima »Il Lamberto« i »Il primo Tolomei«

Drugu zbirku svojih dijaloga, ovoga puta o retorici, Petrić je izdao 1562. godine,¹⁰² a u dvama od njih, »Lamberto ili o govorenju« i »Prvi Tolomei ili o predmetu govora«, kratko se osvrnuo i na vrlinu.

Na samom početku prvog dijaloga »Il Lamberto, overo del parlare« Petrić sa svojim sugovornicima raspravlja o odnosu pohvale i vrline.¹⁰³ Polazna točka njihove rasprave Aristotelova je definicija pohvale iz *Retorike*:

»Pohvala je govor koji očituje veličinu vrline.«¹⁰⁴

Međutim, sudionici se Petrićeva dijaloga udaljavaju od Aristotelove definicije kad tvrde kako pohvala vrlinu prikazuje većom nego što ona uistinu jest.

Petrić zaključuje kako »vrlina ima svoju vlastitu veličinu«, ¹⁰⁵ a »pohvala tvrdi kako je ta vrlina veća nego što uistinu jest«. ¹⁰⁶

Raspravljajući u trećem dijalogu »Il primo Tolomei« o tome kako je u govoru pokuda prikladna za porok a pohvala za vrlinu, Petrić ulazi u kratku raspravu kako razlikovati vrlinu od dobra. Iako se čini da su vrlina i dobro isto, Petrić

91

Mislav Kukoč, »Ima li povijest smisao? Petrićeve povijesna razmatranja i filozofija povijesti«, u: Ljerka Schiffler (ur.), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. 279–290, na p. 279.

92

Kukoč, »Ima li povijest smisao?«, p. 288.

93

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51a: »Ma si come à buon cittadino di Repubblica, & piu debita, & piu lodeuol opra, è la cura del publico bene, che del proprio: cosi piu eccellente seruigio tragge dall'istoria chi il tragge per la patria sua, che se il fa per se medesnao.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 243.

94

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51a: »Certa cosa è che tutte le operazioni humane, hannosi proposto un fin di bene. Il quale è ultimo di tutti gli altri nostri fini. Et è con assai conosciuto nome addimandato felicità.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 245.

95

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51a: »Questa felicità si come ci insegnò il primo huom del mondo Platone, altro non è, che un' riunirsi, che noi facciam con Dio, per lo mezo della contemplatione.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 245.

96

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51a: »Et cio sarà, s'ella sodisfara pienamente à tre disiderii, che da natura porta seco l'animo nostro sempre.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 245.

97

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51a: »Cio sono, il disiderio dell'essere, del bene essere, & del sempre essere.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 245.

98

Franjo Zenko, »Frane Petrić«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti* (Pula: Ćakavski sabor, 1980), pp. 7–23, na p. 23; Ivica Martinović, »Mediteranske staze hrvatskih filozofa«, *Dubrovnik* 6 (1995), pp. 110–117, na p. 115; Heda Festini, »Platonova koncepcija o učenju/neučenju vrline – Petrić«, *Prilozi za istra-*

živanje hrvatske filozofske baštine 29 (2003), pp. 19–26, na p. 24.

99

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 51b: »La pace vera principalmente sta si come in proprio fondamento, nella tranquillità de cuori de cittadini. La quale è poi fondata nelle creanze loro, nelle leggi, & negli uffici di ciascun' ordine della cittedinanza.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 247.

100

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 52a: »Et si puo con poche parole dire, che la pace, & la tranquillità, stea veramente nelle leggi bene ordinate, & bene osservate.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 249.

101

Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria«, f. 52a: »Et à questi tre fini deono haver la mira tutte le istitizioni, & tutte le leggi bene ordinate. Ma essi però si tiran dietro un gran numero di cose piu minute. Le quali poi tutte, dalle piu particolari leggi esser possono abbracciate.«; Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, p. 249.

102

Francesco Patritio, *Della retorica dieci dialoghi* (In Venetia: Appresso Francesco Senese, 1562); usp. dvojezično izdanje: Frane Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, preveo Mate Maras (Pula: Ćakavski sabor, 1983).

103

Patritio, »Il Lamberto, overo del parlare«, u: Patritio, *Della retorica dieci dialoghi*, ff. 1r–8r, na ff. 1r–2r; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, na pp. 41, 43, 45.

104

Aristotel, *Retorika* 1367b; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Retorika*, preveo Marko Višić (Zagreb: Naprijed, 1989), p. 74.

105

Patritio, »Il Lamberto«, f. 2r: »LAM. Che la virtù, habbia la sua propria grandezza.«; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, p. 45.

106

Patritio, »Il Lamberto«, f. 2r: »LAM. Et cio per questo verso, che la loda affermi, quella virtù esser maggiore, di cio, che ella si è di vero.«; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, p. 45.

naglašava razliku u njihovu izvoru: dobro dobivamo odgojem ili od Boga, ali bez našeg izbora, dok vrlina »potječe od našeg izbora, koji se rađa samo od znanja«. ¹⁰⁷ Ovdje se Petrić oslanja na Aristotelova gledišta iz *Nikomahove etike*. Tezu da vrlinu ne dobivamo odgojem i od Boga pronalazimo u Aristotela:

»Dakle, kreposti ne nastaju u nama ni po naravi ni protiv naravi, nego smo mi po naravi načinjeni tako da ih prihvatimo, dok se one usavršavaju navadom.« ¹⁰⁸

Također i tezu kako je vrlina stvar našeg izbora:

»Njega [=blaženstvo] uvijek biramo radi njega samog, a nikad radi čega drugog; dočim čast, užitak, um, i sve kreposti biramo zaista radi njih samih...« ¹⁰⁹

U petoj knjizi *Nikomahove etike* pronalazimo srodnu tezu:

»Što se pak tiče odgoja svakog pojedinca, po kojem postaje naprosto dobar čovjek...« ¹¹⁰

Porok je suprotan vrlini, tako da je i njegov izvor u izboru. Zbog toga zaključuje Petrić:

»Neznanje, dakle, zaslužuje mnogo veću pokudu nego što je zaslužuje porok, jer je ono njegova mati.« ¹¹¹

Petrić ovdje ne tvrdi da je vrlina znanje, već da se vrlina ne može postići bez znanja. Sukladno osnovnoj temi svoje dijaloške zbirke, Cresanin ovdje umeće raspravu o pohvali kao o »uresnom rodu«, kojim se u govoru opisuje vrlina i znanje:

»... uresni rod, koji obuhvaća pohvalu i pokudu, ne proteže se na ništa drugo nego na ono što one obuhvaćaju.« ¹¹²

Zaključak

U svom »humanističkom« razdoblju (1551.–1562.) Petrić promišlja o vrlini i sreći u četirima svojim djelima. U prvijencu, *Sretnom gradu*, Petrić za izvor odabire Aristotelovu *Politiku*, naročito njezinu sedmu knjigu. Cresanin razvrstava uvjete nužne da bi jedan grad bio sretan u tri skupine: vanjski uvjeti za sreću, odgovornost zakonodavca prema građanima i uloga zakonodavca u odgoju mladih ljudi za vrline. Vanjski uvjeti za ostvarenje sreće su materijalno-tehničke naravi: od položaja grada i potrebitih zanimanja do idealnog broja građana. Svoju ulogu zakonodavac ostvaruje kad zakonima upućuje građane na dobre navike, koje rezultiraju kreposnim životom i kad zakonima određuje kako odgajati mlade ljude za vrline. Petrićeva teorija o odgoju u *Sretnom gradu* nadahnjuje se stavovima s kraja sedme knjige Aristotelove *Politike*. Cilj Petrićeva prvijenca nije, kao Aristotelu u *Politici*, odrediti narav države, nego što preciznije opisati na koji se način može »izgraditi grad« koji bi bio sretan. Kad razlaže o vrlini, sreći i odgoju, Petrić počesto polazi od Aristotelovih tvrdnja, razlaže ih, prilagođava svom vremenu i time piše djelo koje u svojim temeljima ima Aristotelovu *Politiku*. U tom je smislu *Sretan grad* originalna renesansna interpretacija Aristotelove filozofije politike.

U dijalogu *Il Barignano*, gdje razmatra pojam časti, Petrić promišlja o odnosu vrline i časti. Ovdje Petrić govori o vrlini kao istinskom obilježju čovjeka, koja ne karakterizira Boga ili anđele. Petrić ovdje vrlinu prvi put povezuje sa sposobnošću volje.

U *Deset dijaloga o povijesti*, posebno u devetom dijalogu »Il Donato overo dell' utilità dell' historia«, Petrić polazi od tvrdnje da je »svrha svakog ljudskog djelovanja neko dobro«, što je u stvari sreća. I ovdje se osjeća Aristotelov utjecaj, u konkretnom slučaju prva rečenica Aristotelove *Nikomahove etike*. Sreća, tvrdi Petrić pozivajući se na »prvoga čovjeka svijeta« – Platona, nije ništa drugo do sjedinjenje s Bogom, i to kontemplacijom. Da bismo dospjeli do takva stanja, trebamo umrtviti naša čuvstva i požude te razviti dobre vrline i navike. Čovjek taj zadatak može ostvariti jedino ako živi u zajednici s drugim ljudima. Po Cresaninu, bitan preduvjet za ostvarenje vrline mir.

U *Deset dijaloga o retorici* razmatra Petrić odnos pohvale i vrline. Ovdje se Petrić ne slaže s Aristotelovom definicijom pohvale iz *Retorike*, po kojoj je pohvala govor kojim se iznosi na vidjelo veličina tuđe vrline. Cresanin misli suprotno tvrdeći kako pohvala vrlinu prikazuje većom nego što ona uistinu jest. Ipak, kad raspravlja o pohvali kao o »uresnom rodu«, Cresanin ostaje »na tragu« Aristotela smatrajući kako je pohvala kao »uresni rod« ono čime se u govoru opisuje vrlina i znanje. Sama pohvala ne može povećati nečiju vrlinu. U trećem dijalogu Petrić se ponovo vraća temi vrline, sad pojašnjavajući razliku između vrline i dobra. Dobro ima svoj izvor ili u odgoju ili u Bogu, dok je vrlina stvar našeg izbora. I ovu razliku dobra i vrline Petrić preuzima iz *Nikomahove etike*.

Promišljajući o vrlini i sreći u djelima objavljenim do 1562. godine Petrić pokušava ići tragom »božanskog Platona«, što mu uspijeva samo na nekoliko mjesta. U svemu ostalom, »ostaje vjeran« glasovitom Peripatetičaru, u toliko mjeri da bi, kao što je već istaknuto, Petrićevo promišljanje o vrlini i sreći, za njegova »humanističkog razdoblja« mogli nazvati – originalnom renesansnom interpretacijom Aristotelovih stavova o vrlini i sreći.

107

Patritio, »Il primo Tolomei overo delle materie dell' oratore secondo«, u: Patritio, *Della retorica dieci dialoghi*, f. 20v: »Conciosia cosa, che la virtu, venga da nostra elettione, la quale d'altronde non nasce, che dal sapere. Ma la bontà, o da tenero uso, o da Dio, è senza elettione.«; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, p. 119.

108

Aristotel, *Nikomahova etika* 1103a 22–25; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Nikomahova etika*, p. 23.

109

Aristotel, *Nikomahova etika* 1097a 38–1097b 2; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Nikomahova etika*, p. 9.

110

Aristotel, *Nikomahova etika* 1130b 28–29; usp. hrvatsko izdanje: Aristotel, *Nikomahova etika*, p. 93.

111

Patritio, »Il primo Tolomei«, f. 20v: »L'ignoranza adunque, merita molto maggiore il biasimo, che no'l si merita il uitio; poscia che ella è madre di lui.«; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, p. 119.

112

Patritio, »Il primo Tolomei«, ff. 16r–22r, na f. 20v: »...che il genere dimostrativo, che la lode & il biasimo contiene, non conterra a piu cose di quello, che si contengono essi.«; Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, p. 119.

Bruno Ćurko

Petrić on Virtue and Happiness in the »Humanistic« Period

Abstract

In the four works published up to the year 1562, Frane Petrić discusses virtue and happiness. The basic theme of his first book, La città felice (1551), is how to achieve happiness through virtue. The other three works in which Petrić deals with virtue and happiness are Barignano. Il Dialogo dell'honore (1552), Della historia diece dialoghi (1560) and Della retorica dieci dialoghi (1562). In these works, the issues of virtue and happiness are just collateral issues. In Barignano, dialogue of honor, Petrić discusses the relationship between virtue and honor. In Della historia Petrić brings us a short discussion on the achievement of happiness, as a subtopic in the discussion about the purpose of history. In Della retorica Petrić briefly discusses the connection between praise and virtues, as well as the diversity of sources of virtues and good. Petrić wrote that his goal is to follow the divine Plato; however, in these four works he is still loyal to Aristotle – at least regarding the issues of virtue and happiness – and his teachings from Politics, The Nicomachean Ethics and Rhetoric.

Key words

virtue, beatitude, education, legislator, community, Frane Petrić, Plato, Aristotle